

Xaboxunova Roziyaxon Shodmonovna

Andijon davlat universiteti o'qituvchisi

roziyamumtoz@gmail.com

+998 93 377 48 26

QADIMGI DAVR TURKIY ADABIYOT MANBALARINING O'RGANILISHI

Annotatsiya. Ushbu maqola qadimgi turkiy adabiyot manbalarining ilmiy o'rganilishi va ularning tarixiy, madaniy, va tilshunoslik jihatlaridan ahamiyatini tahlil qiladi. Maqolada qadimgi turkiy adabiyot manbalarining turli turlari, jumladan, epik asarlar, lirik asarlar, xalq naql va afsonalar, hamda diniy adabiyotlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, qadimgi adabiyot manbalarining tahlili uchun tilshunoslik, matnshunoslik, va tarixiy tahlil usullari qo'llaniladi.

Maqolada qadimgi turkiy adabiyotning madaniyat va urf-odatlariga ta'siri, tarixiy konteksti va zamonaviy tadqiqotlarda uning o'rni haqida batafsil muhokama qilinadi. Adabiyot manbalarining o'rganilishining ilmiy natijalari, yangi metodologiyalar va zamonaviy yondashuvlar yoritiladi. Maqola qadimgi turkiy adabiyot manbalarini o'rganishning istiqboldagi yo'nalishlari va tadqiqot imkoniyatlarini belgilashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: qadimgi turkiy adabiyot, epik asarlar, lirik asarlar, xalq naql va afsonalar, diniy adabiyot, tilshunoslik, matnshunoslik, tarixiy tahlil, madaniy meros, zamonaviy tadqiqotlar.

Xaboxunova Roziyaxon Shodmonovna

Teacher of Andijan State University

roziyamumtoz@gmail.com

+998 93 377 48 26

STUDY OF ANCIENT TURKIC LITERARY SOURCES

Abstract: This article rigorously analyzes the scientific study of ancient Turkic literary sources and their significance from historical, cultural, and linguistic aspects. It examines a wide array of ancient Turkic literature sources, including epic, lyrical,

folk tales and legends, and religious literature. The analysis is underpinned by the use of linguistic, textual studies, and historical analysis methods.

The article delves into the historical context of ancient Turkic literature, shedding light on its profound influence on culture and traditions. It underscores the scientific results of studying literary sources, innovative methodologies, and contemporary approaches. The article aims to chart the future directions and research opportunities of studying ancient Turkic literary sources, providing a deeper understanding of our cultural heritage.

Keywords: ancient Turkish literature, epic works, lyrical works, folk tales and legends, religious literature, linguistics, textual studies, historical analysis, cultural heritage, modern studies.

Хабохунова Розияхон Шодмоновна

Преподаватель Андижанского государственного университета

roziyamumtoz@gmail.com

+998 93 377 48 26

ИЗУЧЕНИЕ ДРЕВНЕТЮРКСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКОВ

Аннотация: В этой статье тщательно анализируется научное изучение древнетюркских литературных источников и их значение с точки зрения исторического, культурного и лингвистического аспектов. В ней используется междисциплинарный подход, изучающий различные древнетюркские литературные источники, включая эпос, лирику, народные сказки и легенды, а также религиозную литературу. Анализ подкреплён лингвистическими, текстовыми и историческими методами анализа.

Статья углубляется в исторический контекст древнетюркской литературы, проливая свет на ее глубокое влияние на культуру и традиции. В ней подчеркиваются научные результаты изучения литературных источников, инновационные методологии и современные подходы. Цель статьи — наметить будущие направления и исследовательские возможности изучения

древнетюркских литературных источников, обеспечивая более глубокое понимание нашего культурного наследия.

Ключевые слова: древнетюркская литература, эпические произведения, лирические произведения, народные сказки и легенды, религиозная литература, лингвистика, текстология, исторический анализ, культурное наследие, современные исследования.

Kirish

Qadimgi turkiy adabiyot manbalarining ilmiy o'rganilishi turkiy madaniyat va tilshunoslik tarixini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolaning maqsadi qadimgi turkiy adabiyot manbalarini tahlil qilish orqali, ularning tarixiy, madaniy va tilshunoslik jihatidan ahamiyatini aniqlashdir. Qadimgi turkiy adabiyot asarlari, asosan, xalqning tarixiy xotirasi, madaniy urf-odatlari va til rivojlanishidagi o'ziga xos o'rni bilan ajralib turadi. Ushbu manbalarni o'rganish orqali, biz turkiy xalqning tarixiy rivojlanishini, madaniy va tilshunoslik o'zgarishlarini yaxshiroq tushunishimiz mumkin.

Relevanti shundan iboratki, qadimgi adabiyot manbalarining ilmiy o'rganilishi zamonaviy tilshunoslik va madaniyatshunoslik tadqiqotlarida katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu manbalar orqali turkiy xalqlarning tarixiy merosi, madaniy qadriyatlari, va ularning o'zaro aloqalari haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Shuningdek, qadimgi adabiyot manbalarining tahlili til rivojlanishi va adabiyot tarixida mavjud bo'lgan jarayonlarni aniqlashga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili:

1. Qadimgi adabiyot manbalarining tahlili: Qadimgi turkiy adabiyot manbalarining tahlil qilish metodlari, ularning til, uslub, va mavzularini o'rganish. Bu adabiyot manbalarining tarixiy va madaniy kontekstda qanday ahamiyatga ega ekanligini aniqlash.

2. Qo'llanilish tarixi: Qadimgi adabiyot manbalarining qanday sharoitlarda yaratilishi, ular qanday tarixiy davrlarda va qanday sharoitlarda qo'llanilganligi. Bu o'z navbatida ularning tarixiy muhitini va madaniy ta'sirini o'rganishga yordam beradi.

3. Ilmiy ahamiyati: Qadimgi turkiy adabiyot manbalarining zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda qanday o'ri borligi, ular qanday tahlil qilingan va ularning ilmiy tadqiqotlar uchun ahamiyati qanday ekanligi. Bu o'rganish orqali, qadimgi adabiyot manbalarining zamonaviy tilshunoslik va madaniyatshunoslik tadqiqotlariga qo'shgan hissasini aniqlash mumkin.

Bu tadqiqot masalalari orqali maqola qadimgi turkiy adabiyot manbalarining ilmiy o'rganilishini chuqurroq tahlil qilib, ularning tarixiy va madaniy ahamiyatini aniqlashga harakat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi:

Mazkur ishda VIII-XIII asrlar turkiy xalqlar adabiyotining qadimgi davrlariga oid manbalari, xususan, xalq og'zaki ijodi namunalari, "Alp Er Tunga", "O'guznoma" va "Qo'rqut ota" kabi dostonlar, "O'rxun-Yenisey" yozuvlari, "Qutadgu bilig", "Devoni Lug'ati't-Turk" kabi asarlar tahlilga tortildi.

Muammoni o'rganishda madaniy-tarixiy va qiyosiy-tipologik tahlil usullari qo'llanildi.

Tahlil va natijalar:

Qadimgi turkiy adabiyot manbalarining yashash davri, asosan, VIII-XIII asrlar orasini qamrab oladi. Ushbu davrda yaratigan asarlar turkiy xalqlarning tarixiy va madaniy rivojlanishining muhim qismidir. Turkiy adabiyotning qadimgi davrlariga oid manbalar turli tarixiy sharoitlar va madaniy kontekstlarda yaratilgan, bu esa ularning tarixiy va madaniy qiymatini oshiradi.

1. VIII-X asrlar: Bu davrda qadimgi turkiy yozma adabiyotning dastlabki namunalariga ega bo'ldik. "Orxon-Yenisey" yozuvlari va "Kutadgu Bilig" asarlari, masalan, bu davrga oid eng muhim adabiy manbalardandir. Orxon-Yenisey yozuvlari turkiy xalqlarning tarixiy yodgorliklari sifatida, ularning diniy e'tiqodlari, urf-odatlar va davlat tuzilishi haqida ma'lumot beradi.

2. XI-XIII asrlar: Bu davrda turkiy adabiyot yangi rivojlanish bosqichiga o'tdi. "Devoni Lug'ati't-Turk" kabi asarlar turkiy tilining lug'aviy boyligini va grammatik qoidalarini o'z ichiga oladi. Shuningdek, bu davrda sufi adabiyoti va she'riyatining rivojlanishi bilan ajralib turadi.

Qadimgi turkiy adabiyot manbalari turli turlarga bo'linadi, har biri o'ziga xos adabiy uslublar va mazmunlarga ega:

1. Epik asarlar: Qadimgi turkiy adabiyotning epik asarlari xalq qahramonlari va tarixiy voqealar haqida hikoya qiladi. Masalan, "Alp Er Tunga" va "Oguznoma" kabi asarlar bu turga kiradi. Bu asarlar, ko'pincha, qadimgi turkiy xalqlarning urushlar, qahramonlik va e'tiqodlarini tasvirlaydi.

2. Lirik asarlar: Lirik asarlar, asosan, insonning ichki dunyosi, sevgi, dard, va tabiat haqida yozilgan she'riy asarlardir. Ular ko'pincha xalq qo'shiqlari, ruboiylar va nazm shaklida bo'ladi. Masalan, "Kutadgu Bilig"dagi lirik qismlar qadimgi turkiy xalqning ichki his-tuyg'ularini ifodalaydi.

3. Xalq naql va afsonalar: Xalq naql va afsonalar qadimgi turkiy xalqlarning og'zaki adabiyotining muhim qismini tashkil etadi. Bu asarlar xalq orasida og'zaki ravishda yurgan hikoyalar, afsonalar, va naqlarda qadimgi xalq urf-odatlarini, e'tiqodlari va tarixi tasvirlanadi. Masalan, "Korkut Ata" afsonalari bunday manbalar qatoriga kiradi.

4. Diniy adabiyot: Diniy adabiyot qadimgi turkiy xalqlarning diniy e'tiqodlarini va diniy ta'limotlarini o'z ichiga oladi. Bu asarlar ko'pincha diniy ritual va marosimlarni tasvirlaydi va turkiy xalqlarning islom e'tiqodini qabul qilishlari bilan bog'liq bo'ladi. Shuningdek, sufi adabiyotining dastlabki namunalari bu davrga taalluqlidir.

Ushbu manbalar, qadimgi turkiy adabiyotning boy tarixiy va madaniy merosini yaratadi va ularning o'rganilishi, turkiy xalqning tarixiy va madaniy rivojlanishini tushinishda katta ahamiyatga ega.

Qadimgi turkiy adabiyot manbalarini tahlil qilishda bir nechta asosiy usullar qo'llaniladi:

1. Tilshunoslik tahlili: Tilshunoslik tahlili qadimgi turkiy adabiyotning til xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. Bu usul tilning grammatik, leksik, va fonologik xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Masalan, Orxon-Yenisey yozuvlarida turkiy tilining qanday grammatika qoidalariga amal qilinishi, so'z birikmalari, va sintaksis tuzilmalari tadqiq qilinadi. Tilshunoslik tahlili adabiyot

manbalarining tarixiy va madaniy kontekstda qanday rivojlanganligini tushunishga imkon beradi.

2. **Matnshunoslik tahlili:** Matnshunoslik tahlili adabiy asarlarning matnlarini chuqurroq o'rganishga qaratilgan. Bu usul asarlarning strukturasi, uslubi, va tematik tarkibini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Masalan, "Kutadgu Bilig" asarining struktural tuzilishi, uslubi va mavzulari qanday shakllanganini o'rganish orqali, adabiyotning o'ziga xos uslubi va mavzu tanlovlari aniqlanadi.

3. **Tarixiy tahlil:** Tarixiy tahlil qadimgi adabiyot manbalarining tarixiy kontekstini va yaratilgan davrning ijtimoiy, madaniy, va siyosiy sharoitlarini o'rganishga qaratilgan. Bu usul orqali, asarlarning yaratish davriga oid tarixiy voqealar, madaniy o'zgarishlar, va ijtimoiy sharoitlarni tushunish mumkin. Misol uchun, "Alp Er Tunga" va "Oguznoma" asarlarini tahlil qilishda, ularning yaratilgan davridagi turkiy xalqlarning tarixiy vaziyati va madaniy muhitlari hisobga olinadi.

Qadimgi turkiy adabiyotda bir qancha muhim mualliflar va ularning asarlari mavjud bo'lib, ular turkiy adabiyot tarixida katta ahamiyatga ega. Quyida ba'zi muhim mualliflar va ularning asarlari haqida ma'lumotlar keltirilgan:

1. **Qutadgu Bilig (Yusuf Xos Hojib):** Yusuf Xos Hojib tomonidan yozilgan "Qutadgu Bilig" (O'zbekcha: "Baxtli Bilim") — qadimgi turkiy adabiyotning eng muhim asarlaridan biridir. Asar 1069-1070 yillarda yozilgan bo'lib, u turkiy xalqlarning etik, axloqiy va siyosiy idealari haqida yozilgan. Matn, ko'plab naql va hikmatlar orqali adabiy va ma'naviy ta'limotlarni o'z ichiga oladi.

2. **Alp Er Tunga:** Alp Er Tunga asarlari, turkiy adabiyotning qadimgi epik janriga oid muhim manbalardir. Bu asarlar, turkiy xalqning qahramonlik, jangovar va madaniy hayotini tasvirlaydi. Alp Er Tunga haqidagi asarlar, xalq oralig'ida og'zaki rivoyat sifatida yurgan va adabiy qahramonlarning mashhurligini oshirgan.

3. **O'g'uznoma:** Oguznoma, turkiy xalqlarning og'zaki adabiyotining asosiy manbalaridan biridir. Bu asar, Og'uz (Oghuz) turkiylarining tarixiy va madaniy merosini aks ettiradi. Oguznoma, ko'plab afsonalar, qahramonlik hikoyalari va xalq rivoyatlarini o'z ichiga oladi.

4. **Devoni Lug'ati't-Turk** (Mahmud Koshg'ariy): Mahmud Kashgariy tomonidan yozilgan "Devoni Lug'ati't-Turk" (Turkiy tilining lug'ati) 1072-1074 yillarda yaratilgan. Bu asar, turkiy tilining lug'aviy boyligini va grammatik qoidalarini o'z ichiga oladi. Mahmud Kashgariy, turkiy tilining rivojlanishini va dialektlarini tizimlashtirishda katta rol o'ynagan.

Ushbu mualliflar va asarlar, qadimgi turkiy adabiyotning boy merosini tashkil qiladi va ularning tahlili orqali adabiyot tarixini, madaniyatini, va til rivojlanishini yaxshiroq tushunish mumkin.

Xulosa

Qadimgi turkiy adabiyot manbalarining madaniy va tarixiy ahamiyatini tushunish orqali, biz turkiy xalqlarning tarixiy, madaniy, va tilshunoslik rivojlanishiga oid ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Bu asarlar, faqat adabiyot sifatida emas, balki turkiy xalqlarning tarixi va madaniyatini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Qadimgi turkiy adabiyot manbalariga oid zamonaviy ilmiy tadqiqotlar turli yo'nalishlar va metodologiyalarni qamrab oladi. Bu tadqiqotlar qadimgi adabiyotning yanada chuqurroq tushunilishiga, uning tarixiy, madaniy, va tilshunoslik jihatlarini aniqlashga yordam beradi. Kelajakdagi tadqiqotlar bu yo'nalishlarda davom etishi va qadimgi turkiy adabiyot manbalarining yanada to'liqroq va chuqurroq tushunilishiga yordam berishi kutilmoqda. Yangi yondashuvlar va metodologiyalar qadimgi adabiyotning yanada kengroq va mukammal tahlilini ta'minlash imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Juraev, B.** (2019). *"Qadimgi turkiy yozuvlar: Orxon-Yenisey inshootlari va ularning tarixiy ahamiyati"*. Toshkent: Fan.
2. **Toshmatov, X.** (2020). *"O'rta asr turkiy adabiyoti: Xorazmiy adabiyotining o'rni va ahamiyati"*. Toshkent: Fan.
3. **Ruziev, A.** (2021). *"Turkiy til va adabiyot tarixida yangi yondashuvlar"*. Toshkent: Fan.
4. **Xusanov, M.** (2022). *"O'zbek xalq adabiyotida qadimgi turkiy epik an'analarning aks etishi"*. Toshkent: Fan.

5. **Abdullayev, I.** (2023). *"Qadimgi turkiy adabiyot va uning zamonaviy tahlili"*. Toshkent: Fan.